

Az explicitációs hipotézisről¹

Klaudy Kinga

A fordítások szövege gyakran hosszabb mint az eredeti. Ez a jelenség minden fordító számára **tapasztalati tény**, amelyre a fordítástudomány keletkezése óta folyamatosan születnek **elméleti magyarázatok** az ún. explicitáció-kutatás keretében. A kutatók egy része a nyelvek közti tipológiai különbségekben keresi az okokat, mások azt állítják, hogy a fordítás ténye eredményezi a hosszabb szöveget, hiszen a fordítás egyúttal mindig magyarázat, értelmezés, interpretáció. Az ilyen tapasztalati tények elméleti vizsgálata érdekes kihívást jelent a fordítástudomány számára.

1. Az explicitáció meghatározása

Az explicitáció olyan fordítási művelet, amelynek során a fordító nyíltabban, világosabban, esetleg több szóval fejez ki valamit a célnyelvi szövegben, mint ahogy azt a forrásnyelvi szöveg szerzője tette. Az explicitációs/ implicitációs stratégiákat a szakirodalom általában együtt tárgyalja a hozzáadási /kihagyási stratégiákkal (Vinay és Darbelnet 1958). Némely kutatók a hozzáadást (addition) általánosabb fogalomnak tartják mint az explicitációt (Nida 1964), míg mások szerint az explicitáció a tágabb kategória ebbe tartoznak bele a hozzáadások, kiegészítések, betoldások különböző fajtái (Seguinot 1988, Schjoldager 1995). A két fogalmat szinonimaként kezeli Englund Dimitrova, aki a hozzáadás-explicitáció ("addition-explicitation") és a kihagyás-implicitáció ("omission-implicitation") terminuspárokat használja (Englund Dimitrova 1993).

2. Az explicitáció fogalmának kialakulás és fejlődése

Az explicitáció (francia: "explicitation", angol: "explication") és az implicitáció (francia: "implicitation", angol: "implication") terminust Vinay és Darbelnet vezette be a fordítástudományba *Stylistique comparée du français et de l'anglais* (1958) című klasszikus könyvük glosszáriumában. A mű Juan Sager fordításában 1995-ben angol fordításban is megjelent *Comparative Stylistics of French and English* címen. Az alábbiakban az angol fordítás alapján ismertetjük nézeteiket.

¹ Megjegyzés: A szerzőnek az explicitációval kapcsolatos angol nyelvű tanulmányait ld. az irodalomjegyzékben (Klaudy 1993, 1993a, 1996, 1997b, 1999)

Vinay és Darbelnet szerint az explicitáció "technikája abból áll, hogy a célnyelvben explicitté teszünk valamit, ami a forrásnyelvben implicit maradt, mivel a kontextus vagy a szituáció nyilvánvalóvá tette" (1995:342). Implicitációról pedig akkor beszélnek, amikor "... valamit, ami explicit volt a forrásnyelvben implicitté teszünk a célnyelvben, számítva arra, hogy a szituáció vagy kontextus közvetíti a jelentést" (1995: 344).² Az explicitációval/implicitációval együttjáró nyereségekre/vesztésekre példának éppen a magyar nyelvet hozzák fel, amelyben a "nem" mint grammatikai kategória hiánya miatt, az angol személyes névmás jelentésének egy része elvész.

Az explicitáció fogalmát Nida fejlesztette tovább, anélkül, hogy magát az explicitáció terminust használta volna. Nida szerint a fordítók a fordítás folyamán illesztési technikákat alkalmaznak ("techniques of adjustment"). Az illesztési technikák Nidánál a következők: hozzáadások, kivonások, változtatások ("additions", "subtractions" and "alterations"). A hozzáadásoknak a következő típusait sorolja fel: a) elliptikus kifejezések kiegészítése; b) kötelező specifikáció; c) hozzáadások, amelyeket a grammatikai átszerkesztés tesz szükségessé; d) implicit információ explicitté tétele; e) költői kérdés megválaszolása; f) osztályozó szavak; g) kötőszavak; h) a befogadó nyelv olyan kategóriái, amelyek nincsenek meg a forrásnyelvben; i) dublettek. Vagyis az implicit információ explicitté tétele Nida művében egyike a különböző hozzáadásoknak, amelyekre szükség van a fordításban. Akkor kerül rá sor, amikor "fontos szemantikai elemek, amelyek a forrásnyelvben impliciten benne vannak, explicit azonosítást követelnek a befogadó nyelvben" (1964: 228).

A 70-80-as években több olyan fordítástudományi munka jelent meg, amelyek - Holmes (1988) terminusát használva - a részleges vagy speciális fordításelméletek ("partial translation theories") témakörébe tartoztak és konkrét nyelvpárok, fordítási irányok problémáit dolgozták fel. Ezek a munkák a hozzáadások és kihagyások tárgyalásakor csak alkalmanként utalnak az explicitációra, vagy tágabban fogalmazva az implicit információ explicitté alakítására és fordítva, mint a hozzáadások és kihagyások egyik okára.

Barhudarov négyféle transzformációt különböztet meg a fordításban: **áthelyezés** ("peresztanovka"), **csere** ("zamena"), **kihagyás** ("opuscsenyije"), **hozzáadás** ("dobavlenyije"), Véleménye szerint az angolról oroszra való fordításban a hozzáadások leggyakoribb oka az angol elliptikus struktúrákban keresendő, azaz abban, hogy az angol **felszíni szerkezetek** nem tartalmaznak bizonyos elemeket, amelyek a **mélyszerkezetben** benne voltak. Mivel az oroszra az ellipszis nem jellemző, az angol felszínről hiányzó szemantikai komponenseket az oroszra való fordításban rekonstruálni kell *pay claim - trebovanyije poviszity zarplatu* ('a fizetésemelés követelése vagy a fizetésemelésre irányuló követelés') *gun license - udosztoverenyije na pravo nosenyija oruzsija* ('fegyverviselési engedély')(1975:223).

A lexikai és grammatikai transzformációknak részletes leírását találjuk

² Megjegyzés: Az orosz és angol szakirodalmi részleteket itt és a továbbiakban a cikk szerzője fordította magyarra.

Vaszeva művében aki a bolgár-orosz, orosz-bolgár fordítás transzformációit dolgozza fel beleértve a lexikai hozzáadásokat is (1980). Véleménye szerint a hozzáadásokra a **“nyelv aszimmetria”** miatt van szükség, amiatt, hogy az egyik nyelvben kötelezően ki kell fejezni bizonyos kategóriákat, amelyek a másik nyelvben rejtve maradhatnak. A grammatikai hozzáadásokat Vaszeva az ún. hiányzó kategóriákkal és a kategóriák eltérő funkciójával magyarázza: pl. a bolgár nyelvben van névelő, míg az oroszban nincs; a birtokos névmás az oroszban elhagyható, a bolgárban nem; a jelen idejű létige az oroszban elhagyható, a bolgárban nem; a direkt tárgy - ritkán - elmaradhat az oroszban, a bolgárban sohasem. A grammatikai hozzáadások mellett Vaszeva röviden említi a pragmatikai hozzáadásokat is, amelyekre akkor van szükség ha a forrásnyelvi közösségben széles körbe ismert fogalmak a célnyelvben ismeretlenek, és ezért a fordításban magyarázatra van szükség.

A lényegileg explicitációs problémák tárgyalásakor sem Barhudarov sem Vaszeva nem használja magát az **“explicitáció”** terminust bár az **“ekszplicirovanyije”** terminus akkor már nem ismeretlen az orosz fordításelméleti szakirodalomban, hiszen Komisszarov már 1969-ben használta. Az **“ekszplicirovanyije”-“implicirovanyije”** terminuspár az orosz nyelvű szakirodalomban a 80-as években terjedt el szélesebb körben a szövegnyelvészeti megközelítés térhódításával (Kuharenko 1988, Csernov 1988, Gak 1988).

3. Az explicitációs hipotézis

Az explicitáció jelenségének első rendszeres megközelítésével Blum-Kulka híres, sokat hivatkozott cikkében találkozunk (1986), amelyben bevezette az **“explicitációs hipotézis”** fogalmát. Blum-Kulka a szövegnyelvészet fogalmi apparátusát és terminusait használva a szövegszintű explicitáció eseteit vizsgálta, vagyis azokat, amelyek a kohézió és koherencia eltolódásával kapcsolatosak. A kohézió-jelölők eltolódása részben a grammatikai rendszerek különbségeiből fakad (például az angol-francia fordításban a francia szöveg explicitebbé válik azáltal, hogy a franciában a grammatikai nem jelölése szélesebb körű mint az angolban), részben pedig a stilisztikai preferenciák különbségeiből fakad, abból, hogy minden nyelv másfajta kohézió-jelölő eszközöket részesít előnyben (az angol-héber fordításban például a lexikai ismétlés preferálása a névmásítással szemben explicitebbé teszi a héber szöveget). A szerző szerint a kohézió-jelölő elemek szintjén bekövetkezett eltolódás megváltoztathatja a célnyelvi szöveg explicitiségének általános szintjét.

A forrásnyelvi szöveg interpretációjának folyamatában olyan CNY szöveg jöhet létre, amely redundánsabb mint a FNY szöveg. A redundancia kifejeződhet abban, hogy nő a CNY szöveg kohézív explicitiségének szintje. Ezt az érvelést **“explicitációs hipotézisnek”** nevezhetjük, amely azt állítja, hogy a FNY szövegről a CNY szövegre való áttérés folyamatában megfigyelhető a kohézív explicitiség növekedése, függetlenül két nyelvi rendszerbeli és szövegépítési különbségeitől. Ebből az következik, hogy az explicitációt olyan jelenségnek tartjuk, amely inherens része a

fordítás folyamatának. (1986: 19)

Candace Seguinot 1988-ban megjelent tanulmányában néhány kritikai megjegyzést tesz Blum-Kulka hipotézisével kapcsolatban. Először, túl szűknek találja a definíciót, mivel véleménye szerint “az explicitég nem feltétlenül jelent redundanciát” (1988: 108). Másodszor, arra hívja fel a figyelmet, hogy például a “szavak számának növekedése a az angol-francia fordításban az angol és a francia nyelv jól dokumentált stilisztikai különbségeivel magyarázható” (uo.) Az explicitáció terminust ő azokra az esetekre tartaná fenn, amikor a hozzáadások nem magyarázhatók a két nyelv strukturális, stilisztikai és retorikai különbségeivel.

Seguinot szerint a hozzáadás nem az egyetlen eszköze az explicitációnak. Explicitáció nemcsak akkor megy végbe, amikor “valami olyasmi van kifejezve a fordításban, ami nem volt meg az eredetiben”, hanem akkor is, amikor “valami, ami a forrásnyelvi szövegben csak preszuppozíció révén van implikálva vagy beleértve, a fordításban nyíltan ki van fejezve, valamint akkor is, amikor a forrásnyelv valamely eleme nagyobb hangsúlyt kap a fordításban fókusz, hangsúly vagy lexikai választás révén” (1988:108).

Seguinot angol-francia és francia-angol fordításokat vizsgált, és mindkét esetben nagyobb fokú explicitéget talált a fordításban, ami annak a következménye volt, hogy a fordítók világosabbá tették a téma-réma viszonyokat, kapcsoló szavakat adtak a szöveghez és alárendelt információt mellérendelt informácóvá alakítottak. A nagyobb explicitég - Seguinot kutatásai szerint - mindkét esetben a szerkesztők lektorálási stratégiáival volt magyarázható és nem a nyelvek közötti strukturális és stilisztikai különbségekkel.

1989-ben Inkeri Vehmas-Lehto, finn kutató veti fel az explicitáció kérdését oroszról fordított finn újságszövegek kvázi-helyességről szóló könyvében. Vehmas-Lehto többek között a kapcsolóelemek gyakoriságát vizsgálva a fordítás eredményeképp született finn szövegekben a következő kérdést teszi fel: “ha figyelembe vesszük, hogy a szövegkohézió terén a fordítás folyamatában milyen sok az elkerülhetetlen veszteség, joggal tehetjük fel a kérdést, miért lennének rosszabbak a finn fordítások attól, hogy több kapcsolóelemet tartalmaznak, mint az eredeti finn szövegek (1989:204).

Vehmas-Lehto a finn fordítások nagyobb explicitégét nem az orosz eredetihez hasonlítva mutatja ki, hanem az autentikus, nem fordítás eredményeképp keletkezett finn szövegekhez képest, és ezzel egy merőben új gondolatot vet fel: a fordítás eredményeképp keletkezett célnyelvi szövegek explicitébbek az azonos regiszterhez tartozó autentikus célnyelvi szövegeknél a fordítók által alkalmazott explicitációs stratégiák következtében.

Hewson and Martin szerint az implicitációs/explicitációs technikák lényege, hogy “bizonyos elemek eltolódnak a nyelvi szintről a szituációs szintre és vissza” (1991:104). Példaként a drámafordítást hozzák fel, ahol olyan elemek, amelyek a forrásnyelvi szövegben a szituációból következtek a célnyelvi szövegben bekerülnek a szerzői utasításba vagy a szereplők szövegébe (u.o.).

1990-ben új lendületet adott az explicitáció kutatásának konszekutív és a szinkrontolmácsolás empirikus kutatása. A tolmácsolásban ugyanis az idő limitáltsága miatt az implicitációs stratégiáknak (kompresszió, kondenzáció)

valószínűleg nagyobb szerepe van mint az explicitációs stratégiáknak (Englund Dimitrova 1996, Schjoldager 1995).

1995-ben jelent meg Guidon Toury *Descriptive Translation Studies and beyond* című könyve. Toury az experimentális kutatásokról szóló fejezetben idézi Blum-Kulka explicitációs hipotézisét és utal arra, hogy mivel közeli kapcsolat van az olvashatóság (readability) és az explicittség (explicitness) között a cloze teszt módszere (bővebben Toury 1995:223-225) valószínűleg használható az explicitációs hipotézis tesztelésére. Nem is annyira a hipotézis igazolását vagy elvetését várja az ilyen kísérletektől, hanem inkább azt, hogy módosítani fogják elképzeléseinket a következő kérdésekre vonatkozóan: van-e különbség a nyelvtanulók és a professzionális fordítók explicitációs stratégiái között? Hol van több explicitáció az írásbeli vagy a szóbeli fordításban? A anyanyelvre vagy az idegen nyelvre való fordításban? A fordítást fontosnak tartó kultúrákban vagy a fordítást marginálisnak tartó kultúrákban? (Toury 1995:227).

4. Az explicitáció fajtái

4.1. Kötelező explicitáció

Kötelező explicitációról akkor beszélünk, amikor a fordítónak nincs választási lehetősége, ha nem végzi el az explicitációt nem kap, helyes célnyelvi mondatot. A kötelező explicitációra a nyelvek, morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszerének különbségei miatt van szükség. A kötelező explicitáció megnyilvánulhat bizonyos grammatikai vagy lexikai elemek konkretizálásában, felbontásában vagy betoldásában.

A kötelező explicitáció leginkább szembetűnő eseteit az ún. **“hiányzó kategóriák”** okozzák, azaz, bizonyos grammatikai kategóriák megléte az egyik nyelvben és hiánya a másik nyelvben. Mivel az oroszban nincs névelő a magyarban pedig van, a magyar szövegben már ennél az egyszerű oknál fogva is több szó lesz (természetesen csak akkor, ha mindent szónak tartunk, ami két szóköz között van, és a névelőt is önálló szónak számoljuk). Mivel a magyarban nincs prepozíció az indoeurópai nyelvekben pedig van, minden magyarról angolra, oroszra, németre stb. fordított szövegben többelszavak keletkeznek (természetesen csak akkor, ha a prepozíciókat külön szónak számoljuk).

Hiányzó kategória a magyarban a **grammatikai nem**. A magyar nyelvben nincs olyan grammatikai kategória, amely a nemek (hímnem, nőnem, semlegesnem) közötti megkülönböztetésre szolgálna. Az indoeurópai nyelvekben viszont a **nemek közötti megkülönböztetés** - ha különböző mértékben is - megtalálható. Legkevésbé az angolban, ahol csak a személyes névmások révén jut kifejezésre, és leginkább az oroszban, ahol az egész névszóragozást, s az igeragozás egy részét is áthatja. Az indoeurópai nyelvekre való fordításkor tehát a magyar szövegek kötelezően és automatikusan konkretizálódnak és ezzel explicitebbé válnak.³

³ Megjegyzés: Ebben a cikkben terjedelmi okok miatt korlátoznom kellett a nyelvi példák számát, de bőveges példatár található a *Bevezetés a fordítás gyakorlatába* című könyvemben. Budapest: Scholastica.1999.

A **személyes névmás** nem tekinthető hiányzó kategóriának, hiszen megvan a magyarban is és az indoeurópai nyelvekben is, viszont az a tény, hogy a magyarban a személyes névmásnak nincs neve azzal jár, hogy más a szövegszervező funkciója is. A szereplőkre való utalást, a szereplők azonosítását, azaz a referenciális funkciót a magyar szövegben az alanyra, tárgyra utaló ragozott igealak, valamint a birtokos személyrag látja el. Mindegyik anélkül, hogy a szereplők nemére bármely utalást tartalmazna. Ha a nemekre való utalás eltűnése a fordításban félreértésre adhat okot a fordító az eltűnő személyes névmásokat nagyon sokféle eszközzel - vezetéknévvvel, keresztnévvvel, becenévvvel, gúnynévvvel, a szereplő foglalkozásának, korának, családi állapotának megnevezésével stb. - pótolhatja. Ezáltal a fordítás megintcsak explicitebbé válik. Bár ez az explicitáció bizonyos mértékben összefügg a hiányzó kategóriákkal, tehát sokszor kötelező, már átvezet a fakultatív explicitáció témakörébe, hiszen a művelet maga kötelező, de a konkrét megvalósításhoz a célnyelvi lehetőségek széles skálája áll a fordító rendelkezésére, tehát van választási lehetősége.

A kötelező explicitáció következő oka a nyelvek tipológiai különbségeiben rejlik. A nyelvtipológia elkülönít **izoláló** (pl. angol, kínai), **agglutináló** (pl. magyar), **flektáló** (pl. orosz) nyelveket. Más felosztás szerint a nyelvek lehetnek **szintetikusak** (minél több jelentést igyekeznek egyetlen szóba besűriteni pl. magyar, finn) és lehetnek **analitikusak** (minden funkciónak külön szó felel meg pl. angol).

Természetesen minden nyelvben vannak analitikus és szintetikus vonások, de a magyar nyelvre morfológiai és lexikai szinten a szintetikus szerkesztésmód jellemző. A magyar főnév szintetikusán todalékok segítségével fejezi ki mindazt, amit az IE főnevek prepozíciók és névmások segítségével fejeznek ki. A magyar ige ugyancsak szintetikusán képzők, jelek és ragok segítségével inkorporálja magába a személyes névmások jelentését (*I love you -- szeretlek*), a segédigék jelentését (*May I have a look at it? - Megnézhetem?*). Mivel az angol, német, francia és orosz morfológiailag dominánsan analitikus nyelvek a magyarról angolra, németre, franciára és oroszra való fordítás során a magyar főnevek és igék komplex jelentése felbomlik és a célnyelvi szöveg sok többlétszót fog tartalmazni ennél az egyszerű oknál fogva. Seguinot ezzel kapcsolatban "inherensen-explicit" and "inherensen-implicit" nyelvekről beszél (Seguinot 1998, Klaudy 1993a).

Míg a morfológiai explicitáció általában abban nyilvánul meg, hogy több szó lesz a fordításban mint az eredetiben volt, a **szemantikai** explicitáció nem feltétlenül jelent szótöbbletet, megnyilvánulhat abban is, hogy szűkebb, konkrétabb jelentésű szó jelenik meg a fordításban. A valóság különböző szegmentálása miatt bizonyos fogalmak (testrészek, színek, rokonsági viszonyok) megnevezése részletezőbb az egyik nyelvben mint a másikban. Az angol *brother* és *sister* szót szűkíteni kell a magyarban, mivel a magyarban külön szó van a fiatalabb fiútestvérre: *öcs* (younger brother) és leánytestvérre: *húg* (younger sister) valamint az idősebb fiútestvérre: *báty* (older brother) és leánytestvérre *nővér* (older sister). Ha az angol *sister* szóból a fordításban *húg* vagy *nővér* lesz akkor szótöbblet nélkül is explicitáció megy végbe.

Ugyancsak szótöbblet nélküli kötelező explicitáció megy végbe a magyar mozgást jelentő igék oroszra való fordításakor. Míg a magyar nyelv a helyváltoztatás iránya (*jön/megy*) és gyakorisága (*megy/jár*) szerint tesz különbséget a mozgást jelentő igék között, az orosz nyelvben a helyváltoztatás gyakorisága (*idtyi/hogyityi*)

mellett a helyváltoztatás eszköze a legfontosabb megkülönböztető jegy, vagyis az, hogy gyalog (azaz a "maga lábán") (*idtyi/hogyity*) - vagy járművön (*jehaty/jezgyity*) történik-e a helyváltoztatás. A fordítónak tehát minden egyes magyar mozgást jelentő ige oroszra való fordításakor el kell döntenie, hogy a helyváltoztatás "gyalog" vagy járművön történik-e, és ezt az információt bele kell építeni az orosz igébe, amely ezáltal explicitebbé válik.

4.2. Fakultatív explicitáció

Fakultatív explicitációról akkor beszélünk, ha a fordítónak van választási lehetősége. Akkor is helyes célnyelvi mondatot kap, ha nem végzi el az explicitációt, a célnyelvi szöveg egésze azonban vagy nem fog megfelelni a célnyelvi olvasók várakozásainak, érezhető lesz rajta, hogy fordítás (vö. "kvázi helyesség" Papp 1984, Klaudy 1987, Vehmas-Lehto 1989, "translationese" Shuttleworth 1997).

A fakultatív explicitációk nem a nyelvek rendszerbeli különbségeivel magyarázhatók, hanem a **nyelvhasználati** különbségekkel, a különböző **beszélt** nyelvi műfajokra (mindennapi társalgás, tudományos előadás, drámai dialógus stb.), és **írott** nyelvi műfajokra (magánlevél, publicisztika, tudományos értekezés stb.) jellemző stilisztikai preferenciákkal.

A fakultatív explicitáció éppúgy mint a kötelező explicitáció bizonyos lexikai vagy grammatikai elemek konkretizálásában, felbontásában vagy betoldásában nyilvánul meg, de ezek a műveletek nem automatikusak és kötelezőek, bizonyos fordítói rutint kívánnak, és a kezdő fordítók nem is mindig végzik el őket.

A fakultatív explicitációk lehetnek szószintűek, mondat szintűek vagy szövegszintűek.

Szószintű fakultatív explicitáció pl. az indoeurópai nyelvek igéinek konkretizálása a magyarra való fordításban. Ennek legjellegzetesebb példája az **idéző** igék konkretizálása (Klaudy 1986). Angol, német, francia, orosz irodalmi műveket vizsgálva megfigyelhetjük, hogy a párbeszédet kísérő szerzői kommentárokból általában az indoeurópai mondást jelentő igék szemantikai mezőjének centrumában található igék fordulnak elő (*say, sagen, dire, skazat*), míg a magyar fordításokban a mondást jelentő igék szemantikai mezőjének periferiáján található igék jelennek meg. A magyar fordítók ilyenkor a magyar irodalmi hagyománynak megfelelően konkretizálják a mondást jelentő igéket (*zokog, felhőrdül, motyog, panaszkodik, legyint*).

A szemantikai konkretizálás nemcsak az idéző igék magyarra való fordítására jellemző. Hasonlóképpen végbemegy a **kezdést** kifejező igék esetében is (*begin to close – záráshoz látott, began to tremble – reszketés fogta el*), és az **általános** jelentésű indoeurópai igék esetében (*But when he saw the group... – Amikor észrevette a csoportot..., vagy: At the top of the cellar stairs the proprietor stopped – A pincelépcső legfelső fokán a tulajdonos megtorpant*). Ilyenkor a magyar nyelv gazdag morfológiai lehetőségei nagyszerű lehetőséget kínálnak a konkretizálásra, de csak kínálnak. Az általános jelentésű indoeurópai igéknek mindig van, ill. lenne hasonlóan általános jelentésű megfelelője a magyar nyelvben, és ha a fordítók ezeket használnák, azzal sem sértenék meg a magyar célnyelvi normát. Az igék szemantikai gazdagodása az indoeurópai nyelvekről magyarra való fordításban tipikusan fakultatív explicitációs művelet.

A **mondatszintű** fakultatív explicitáció jellegzetes példája az indoeurópai nyelvek főnévi és igenévi szerkezeteinek "kicsomagolása" azaz önálló mondategységgel való visszaadása a magyarra való fordításban. Ha fordítástól függetlenül egybevetünk angol, német, orosz és magyar szövegeket, látjuk, hogy a magyar mondatok tagoltabbak, több önálló mondategységből állnak, több **explicit** (kifejtett) állítmányt tartalmaznak (Klaudy 1987). Ezek az állítások az indoeurópai nyelvek mondataiban is benne vannak, csak nem explicit, hanem **implicit** (burkolt) formában. Az a mondat, hogy ... *he sat at the table with his chin on his hands* két állítást tartalmaz: 'ül az asztalnál' és 'állát a kezére támasztja'. Tehát amikor a fordító felbontást végez, explikálja, kibontja az eredeti szövegben benne rejlő állításokat. Ez a művelet gyakran fakultatív, hiszen a magyar nyelvben is megvan mind a bővített főneves szerkezetekkel mind az igeneves szerkezetekkel való fogalmazás lehetősége.

Előfordul, hogy az indoeurópai mondategységek felbontása a magyarra való fordításban szintaktikai kényszerből fakad és a magyar főnév bővíthetőségének korlátaival magyarázható (vö. jobbra bővítés korlátai). Például a fenti angol mondat *he sat at the table with his chin on his hands* magyar fordításaként nyilván nem fogadható el, hogy *ült az asztalnál állával a kezén*. * Fordításelemzések azonban azt mutatják, hogy a fordítók, akkor is felbontást ill. explicitációt alkalmaznak, mikor erre semmi sem kényszeríti őket. (vö: angol eredeti: *I did not yet penetrate his scheme*, magyar fordítás felbontás nélkül: ... *Nem láttam át a tervét*; magyar fordítás felbontással: - ez valósult meg - *Nem láttam át, milyen tervet forgat a fejében*).

Szövegszintű fakultatív explicitációnak tartható a mondatok között logikai kapcsolatok világosabb megfogalmazását szolgáló kötőelemek és nyomatékosító szavak betoldása, a téma-réma viszonyok megőrzését szolgáló szórendi átváltási műveletek valamint, a visszautalások és előreutalások explicitté tétele, pl a lexikai ismétléssel való visszautalás helyett a fordító mutató névmással való visszautalást alkalmaz.

A fordító gyakran teszi explicitebbé a visszautalásokat, a mondat hangsúlyos részének jelölését, az előreutalásokat, a felsorolásokat, a szembeállításokat, a mondaton belüli határokat. Felsorolás esetén betoldhat ilyen szövegszervező elemeket mint pl.: *először, másodszor, harmadszor, végül* stb. Szembeállítás esetén: *ezzel szemben, noha, mindazonáltal, jóllehet* stb.

Mivel a magyarban a névszói állítmány mellett jelen időben nem tesszük ki a létigét, az alany és a névszói állítmány elhatárolása sokszor bizonytalan. Ilyenkor sajátos "határjelölő" elemeket toldanak be a fordítók a mondatba: *valóban, valójában, csakugyan, nem más mint, voltaképpen, tulajdonképpen*. Ez különösen az értekező prózára jellemző, ahol a mondatok, mondategységek hosszúsága és a mondatrészek bővítési lehetőségeinek nagyfokú kihasználása szükségessé teheti, hogy a fordító pótlólagos "fogódzókat" adjon az olvasó számára

4.3. Pragmatikai explicitáció

A pragmatikai explicitáció a célnyelvi szöveg olyan kiegészítése, amelyre a forrásnyelvi és a célnyelvi olvasók háttérismereteinek különbségei miatt van szükség. Tulajdonképpen a fakultatív explicitáció másik fajtája, míg az előbbiekben

tárgyalt fakultatív explicitációknak nyelvi okai voltak, a pragmatikai explicitációknak nyelven kívüli okai vannak.

A forrásnyelvi kultúrára sajátosan jellemző jeltárgyak: ételek, italok, ruhák, pénzek, mértékegységek, intézmények, rendfokozatok, tisztségek és ezek elnevezéseit összefoglaló néven **reáliának** nevezzük. A forrásnyelvi reáliák gyakran semmit nem jelentenek a célnyelvi olvasótábor számára. Ilyenkor a fordítók többféleképpen járhatnak el, pl. általánosítás, körülírás, kihagyás, analógia keresése stb. Ha reáliának valamilyen szempontból fontos funkciója van a szövegben, akkor sem az általánosító fordítás, sem a kihagyás nem megoldás.

1. *Dramaturgiai funkció*: a forrásnyelvi márkanév, étel, ital, használati cikk, földrajzi név fontos szerepet játszhat a szereplők társadalmi helyzetének jellemzésében, és ezáltal a mű felépítésében, a cselekmény kibontakozásában.

2. *Hangulatteremtő funkció*: minél ismeretlenebb a forrásnyelvi reália a célnyelvi olvasó számára, annál alkalmasabb az ún. "helyi kolorit" megteremtésére.

3. *Ismeretterjesztő funkció*: a forrásnyelvi reáliák a forrásnyelvi nyelvközösség életmódjáról, szokásairól, használati tárgyairól tudósítanak, s ezekről a célnyelvi nyelvközösség jórészt fordításokon keresztül szerez információt.

4. *Kultúraközvetítő funkció*: egymás reáliáinak a megismerése közelebb hozhatja a forrásnyelvi és célnyelvi nyelvközösséget egymáshoz, csökkentheti a kommunikációs zavarokat a kultúrák közti érintkezésben.

Ha a reáliát valamelyik fenti okból - dramaturgiai, hangulatteremtő, ismeretterjesztő vagy kultúraközvetítő funkciója miatt - a célnyelvben feltétlenül meg kell őrizni, a fordítók magyarázó betoldást szoktak alkalmazni, mellyel megsúgják az olvasónak, hogy az illető reália-elnevezés mit takar. A magyarázó betoldások útikönyvekben, szakkönyvekben tipográfiaiilag is elkülönülhetnek a szövegtől (zárójel, lábjegyzet, szövegvégi jegyzet), szépirodalmi fordítások esetében azonban a fordítók igyekeznek minél észrevétlenebbül megoldani az olvasók háttérismereteinek kibővítését (*Fertő* helyett – *lake Fertő*, *Maros* helyett *river Maros*, *Vérmező* helyett *Vérmező Gardens*, *Vár* helyett *Castle Hill* stb.)

4.4. Fordításspecifikus explicitáció

A legfontosabb kérdés, vannak-e a fordításban végbemenő explicitációnak olyan okai, amelyek nem magyarázhatók sem a nyelvek rendszerbeli vagy nyelvhasználati különbségeivel, sem a kulturális különbségekkel, vagyis a magyarázatot csak a **fordítás természetében** kereshetjük. Seguinot (1988) azt javasolja, hogy kizárólag ezeket, a fordítás természetéből fakadó bővítéseket tekintsük explicitációnak. (1988:18).

A fordítás természetében rejlő okokat kutatva több irányban kereshetjük a magyarázatot.

- (1) Az egyik ok az lehet, hogy a fordító "hozott anyagból", a pszicholingvisztika terminusával élve "kívülről megadott program" szerint dolgozik. Olyan gondolatokat kell nyelvi formába öntenie, melyeket nem ő gondolt el, s aki elgondolta, más gondolkodási stratégia szerint járta be a gondolattól a nyelvi formáig vezető utat, mint ahogy ő tette volna, ha a saját gondolatait fogalmazza meg. Vagyis a fordító mindig **rögzesebb úton** jut el a gondolattól a nyelvi formáig, mint az

eredeti szöveg írója. S ez a rögzösebb út nyilvánul meg abban, hogy a fordítás szövege hosszabb, több szót tartalmaz, mint az eredeti.

- (2) A másik ok, hogy a fordító **hivatásos nyelvi közvetítő**, akinek legfontosabb célja, hogy létrejöjjön a megértés a két kommunikáló fél között, és ezért minden lehetséges eszközzel (magyarázatokkal, betoldásokkal, kiegészítésekkel) igyekszik elősegíteni, hogy a célnyelvi befogadó megértse a szöveget.
- (3) A harmadik ok az explicitáció és az implicitáció **aszimmetrikusságában** keresendő.

5. Az explicitáció és az implicitáció viszonya

Az explicitáció és az implicitáció viszonyáról beszélve újra meg kell említenünk Seguinot feltevését (1988), mely szerint vannak inherensen-explicit és inherensen-implicit nyelvek. Az analitikus szerkesztésmód nyilván az explicit jelleget, míg a szintetikus szerkesztésmód az implicit jelleget erősíti. Analitikus és szintetikus vonásai minden nyelvnek vannak. A magyar nyelvre morfológiai szinten a szintetikus szerkesztésmód jellemző (*meglátogathatnák*), mondatszinten viszont az analitikus szerkesztésmód jellemző (igeneves szerkezetek helyett önálló mondategységek). Az angol nyelvre morfológiai szinten az analitikus szerkesztésmód (*I could visit you*), mondatszinten a szintetikus szerkesztésmód jellemző (önálló mondategységek helyett bővített főnévi és igenévi szerkezetek). Az tehát valószínű, hogy explicitáció és implicitáció az egyes nyelvpárok esetében esetében mindkét irányban megfigyelhető.

A mindkét irányban végbemenő fordítási műveleteket **szimmetrikus** műveleteknek nevezzük. Szimmetrikus műveletekkel minden nyelvpárban és minden szinten találkozhatunk. Morfológiai szinten például szimmetrikus művelet az **összevonás** az angol-magyar fordításban és a **felbontás** a magyar-angol fordításban, mondatszinten a **felelmesítés** az angol-magyar fordításban és a **lesüllyesztés** a magyar- angol fordításban stb. Kérdés, hogy vajon szimmetrikus művelet-e az explicitáció és az implicitáció?

A **kötelező** explicitációk (ld.4.2) általában **szimmetrikusak**, vagyis az egyik irányban végbemenő explicitációval a másik irányban végbemenő implicitáció áll szemben: ilyen szimmetrikus művelet pl. a névelő betoldása az oroszról magyarra fordításban és kihagyása a magyarról oroszra való fordításban, a szintetikus magyar igealakok felbomlása a magyarról indoeurópai nyelvekre való fordításban és a segédigék jelentésének beolvadása a szintetikus magyar igealakba az indoeurópai nyelvekről magyarra való fordításban; a grammatikai nemek konkretizálódása a magyarról indoeurópai nyelvekre való fordításban, és generalizálódása az ellenkező irányban.

Bizonyos aszimmetria a kötelező explicitációk esetében is megfigyelhető. Érdekes aszimmetria figyelhető meg például ugyanazoknak a grammatikai kategóriáknak a kihagyása és betoldása között. A személyes névmás, a tárgyi bővítmény vagy a jelen idejű létige **betoldása** a magyarról német nyelvre való fordításban automatikus és kötelező átváltási művelet, elvégzése nélkül nem kapunk grammatikailag helyes mondatot.

Ha azonban ugyanennek a három kategóriának a **kihagyását** vizsgáljuk meg a németről magyarra való fordításban, azt vesszük észre, hogy csak a jelen idejű létige az, amely valóban automatikusan eltűnik a magyar fordításokból, a személyes névmás és a tárgyi bővítmény kihagyása már nem tekinthető automatikusnak, a kezdő fordítók nem mindig végzik el, s ez is egyik oka lehet a németről magyarra fordított szövegek idegenszerűségének.

A **fakultatív explicitáció** (4.3) esetében viszont gyakori az **aszimmetria**. Tipikusan fakultatív explicitáció a felemelés vagy “kicsomagolás” azaz az indoeurópai nyelvek mondataiban található bővített főnévi és igenévi szerkezetek önálló mondategységgel való fordítása magyarra. Ez a művelet, mint említettük azért fakultatív, mivel bővített főnévi és igenévi szerkezetek a magyarban is képezhetők. Mindazonáltal a fordítók gyakran választják az explicitebb, kifejtőbb megoldást. Ha viszont az ellenkező irányú műveletet vizsgáljuk, azaz az önálló magyar mondategységek lesüllyesztést a magyarról indoeurópai nyelvekre való fordításban, azt vesszük észre, hogy ezt a fordítók gyakran elmulasztják. Vagyis az egyik irányban végbemenő explicitációval nem áll szemben implicitáció a másik irányban.

6. Az aszimmetria-hipotézis

Feltételezhető tehát, hogy az explicitáció és implicitáció **nem szimmetrikus** műveletek. Általában fel kell tenni a kérdést, hogy hogyan viszonyul az explicitáció és az implicitáció a többi átváltási művelethez? Vajon az explicitáció és az implicitáció csak egy a fordítói műveletek sorában, vagy valamilyen szempontból kitüntetett szerepet játszik?

Bevezetés a fordítás gyakorlatába (1997, 1999) című könyvemben, amelyben kísérletet teszek egy indoeurópai-magyar átváltási tipológia felvázolására, az általam tárgyalt tizenegy lexikai és hét grammatikai átváltási művelet között **nem szerepel** az explicitáció és az implicitáció mint önálló művelet. Ez nem azt jelenti, hogy az explicitációt és implicitációt nem tartom átváltási műveletnek, inkább azt, hogy nem tartom alapműveletnek.

Az explicitáció és az implicitáció **átfogó kategória**, mivel mindegyik több alapműveletet foglal magába. Az általam leírt műveletek közül (Klaudy 1997, 1999) az explicitáció kategóriájába tartoznak a következő műveletek: a lexikai konkretizálás, a lexikai felbontás, a lexikai betoldás, a grammatikai konkretizálás, a grammatikai felbontás (felemelés vagy kicsomagolás), és a grammatikai betoldás. Az implicitáció kategóriájába pedig a következő műveletek tartoznak: a lexikai generalizálás, a lexikai összevonás, a lexikai kihagyás, a grammatikai generalizálódás, a grammatikai összevonás (lesüllyesztés vagy begöngyölítés), és a grammatikai kihagyás.

Feltevésemet, hogy az explicitáció és az implicitáció nem szimmetrikus műveletek arra a megfigyelésre alapozom, hogy gyakoribb művelet a fordításban a konkretizálás, betoldás, felbontás mint a generalizálás, kihagyás, összevonás.

Ennek igazolásához természetesen megint csak nagymennyiségű empirikus kutatásra lenne szükség. Eddigi fordítói, lektori, kontrollszerkesztői, fordításoktatási tapasztalataim, valamint kb. 400 magyar, angol, német, francia és orosz eredeti mű és fordításuk egybevetése alapján mégis megkockáztatom, hogy Blum-Kulka

explicitációs hipotézisét egy általam **aszimmetria-hipotézisnek** nevezett elképzeléssel egészítsem ki. Az aszimmetria-hipotézis lényege, hogy az explicitáció és az implicitáció **nem szimmetrikus** műveletek, mivel a fordítók - ha van választási lehetőségük, - előnyben részesítik és gyakrabban alkalmazzák a konkretizálás, felbontás és betoldás műveletét mint a generalizálás, összevonás és kihagyás műveletét.

Ha van választási lehetőségük. Vagyis mindazokban az esetekben, amikor nem a nyelvi rendszerek szabják meg a választást, és a fordítónak szabad keze van. A fordító döntését ilyenkor a **kooperáció elve** vezérli. Nem egészen a Grice (1975) által meghatározott értelemben, hiszen az emberi társalgásra jellemző kooperációs alapelv Grice-nál két jelenlévő fél együttműködését feltételezi, a fordítás pedig az interakciónak olyan sajátos formája, amelyben a befogadó nincs jelen. A fordító azonban a nem jelenlévő befogadóval szemben is elkötelezettséget érez, és igyekszik minden lehetséges eszközzel (magyarázatokkal, betoldásokkal, kiegészítésekkel) elősegíteni, hogy a célnyelvi befogadó megértse a szöveget. Ezt nevezzük kooperációs elvnek.

Mivel a fordítás befogadása nem közvetlenül történik meg, vagyis a fordítónak nincs alkalma közvetlenül meggyőződni arról, hogy az általa továbbított információ elegendő-e a megértéshez, inkább “túlbiztosít” azaz betold, kiegészít, magyaráz stb. Kevesebbet mer rábízni az olvasó képzeletére, mint az eredeti szövegek szerzői.

Ezért beszélünk **fordítás-specifikus explicitációról** és nem beszélünk **fordítás-specifikus implicitációról**. Igaz, hogy a fordításban gyakori az implicitáció is, de arra a nyelvi rendszerek különbségei **kényszerítik** a fordítókat, míg az explicitációt akkor is alkalmazzák, ha **nincs nyelvi kényszer**, mivel úgy érzik, hogy ezzel is elősegítik az információ hiánytalan átadását.

7. Az explicitációs hipotézis igazolása

A fordítás-specifikus explicitációk léte vagy nem léte visszavezet minket az explicitációs hipotézis igazolásához. Vajon tényleg mindig hosszabbak lennének a fordítások az eredetinél? Már Blum-Kulka hangsúlyozta, hogy hipotézisének igazolásához nagymennyiségű empirikus kutatást kellene végezni különböző nyelvpárokra és fordítási irányokra vonatkozóan, nyelvtanulók, hivatásos és nem hivatásos fordítók körében (Blum-Kulka 1986:19).

Guidon Toury (1991) is az experimentális kutatásoktól várja az explicitációs hipotézis bizonyítását és különösen ígéretesnek tartja a fordítók és tolmácsok belső beszédét leíró introspekciós jegyzőkönyvek anyagának feldolgozását. (Krings 1986, Lörschner 1991).

Érdekes tanulmányozni a gyakorló fordítók “viselkedését” is. Milyen elszámolási rendszert tartanak kedvezőbbnek a különböző nyelvpárok és különböző fordítási irányok esetében? Olyan nyelvben, ahol sok a rövid szó (pl. angol) a szószám alapján való elszámolás nyilván kedvezőbb, mint az olyan nyelvekben, amelyre a hosszú szavak jellemzők (pl. finn). A TRANSST című fordítástudományi értesítő – az MDÜ (*Mitteilungsblatt für Dolmetscher und Übersetzer*) 1992-es negyedik számára hivatkozva - közöl egy érdekes áttekintést arról, hogy mely országokban milyen alapon számítják ki a fordítások terjedelmét:

Anglia: 1000 forrásnyelvi szó, *Argentina*: 50 sor/oldal vagy 500 szó, *Ausztria*: 60 leütés/ sor, *Belgium*: 300 szó/oldal, vagy 60 leütés/sor, *Finnország* 60 leütés/sor vagy 250 szó/oldal, *Franciaország*: 30 sor/oldal, 60 leütés/sor, *Hollandia*: 1000 szó, *Izrael*: 24 ezer célnyelvi leütés, *Korea*: 250 szó/oldal, *Olaszország*: 25 sor/oldal, és 50 vagy 55 vagy 60 leütés/sor, *Oroszország*: 40 ezer betű, *Spanyolország*: 30 sor/oldal, 60 leütés/sor vagy 300 szó, *Svájc*: 30 sor/oldal, 60 leütés/sor, *USA*: lefordított sor vagy 1000 forrásnyelvi szó. (idézi: TRANSST, 1997. No 29.).

Bár az 1997-ben közzétett adatok 1992-ből származnak, és tudomásunk szerint azóta az elszámolási rendszerek – éppen a szövegszerkesztők által lehetővé tett statisztikai adatszolgáltatás miatt - több helyen megváltoztak, a mi szempontunkból ennek nincs jelentősége. Nyilván nem véletlen, hogy az angliai elszámolás alapja a forrásnyelvi szó, hiszen az angol nyelv monoszillabikus jellege miatt azonos karakterszám esetén az angolban nagyobb lesz a szószám.

Ezt egyébként bárki könnyen ellenőrizheti, akinek a számítógépében **párhuzamos** szövegek vannak. Ezt az ellenőrzést most én is elvégzem. Válasszunk ki találomra két szöveget számítógépem memóriájából. Az ELTE Fordító- és Tolmácsképzője 1998-ban együttműködési szerződést kötött a University of Westminsterrel. A szerződés angol és magyar szövegét mindkét egyetem képviselője aláírta. Gépemben mindkét jegyzőkönyv szövege megvan. A jegyzőkönyv mint műfaj, különösen alkalmas arra, hogy terjedelmet hasonlítsunk össze, hiszen a két szövegnek szó szerint meg kell egyeznie. Azt a kérdést természetesen fel kell tenni, hogy **fordításról** vagy egymástól **függetlenül fogalmazott párhuzamos szövegekről** van-e szó, de ebben az esetben történetesen fordításról van szó, hiszen előbb készült el a magyar szöveg. Szószámlálónk tanulsága szerint a két szöveg karakterszáma majdnem azonos (magyar: 16 209, angol: 16 176), de a szószám tekintetében jelentős az eltérés: az angol szövegben 329 szóval több van (2 951) mint a magyarban (2 522). Tehát a fordítónak egyáltalán nem lenne mindegy, melyik szöveg alapján készül az elszámolás.

Ezért lenne kedvezőbb a kutatás számára, ha egymástól **függetlenül** készült A és B nyelvi szövegeket vethetnénk egybe, amelynek egymásnak nem fordításai, mert akkor a nyelvi rendszerek különbségei okozta szószám-különbséget el tudnánk választani a fordítás ténye okozta a szószám-különbségektől.

A kérdést tehát nem úgy kell feltennünk, hogy a fordítások valóban mindig **hosszabbak-e** mint az eredetiek, mert ha a hosszúságot a szószám alapján mérjük, akkor például az angolból magyarra való fordítás esetén a fordítás valószínűleg kevesebb szóból fog állni, míg a magyarról angolra való fordítás esetén a fordítás több szóból fog állni, mint az eredeti. Természetesen ezt az elképzelést is adatokkal kellene alátámasztani. Reméljük, hogy gyakorló fordítók, akiknek munkája egyre inkább a párhuzamos szövegekre épül, hamarosan szolgáltatnak majd ilyen adatokat.

Inkább azt kell vizsgálni, hogy valóban **explicitibbek-e** a fordítások? Végbemegy-e a fordításban pl. az igék szemantikai gazdagodása, a mondat szerkezetek világosabbá válása, a háttérismeretek kiegészítése stb.

Magam két empirikus kutatást végeztem ebben a témakörben. Az egyikben azt vizsgáltam meg, hogy az ún. Jelcin-dosszié kétféle magyar fordítása mennyiben különbözik a fordítók által alkalmazott explicitációs stratégiák tekintetében, és

kérdőíves felmérés segítségével kerestem választ arra, hogy milyen hatása van az explicitációs stratégiák alkalmazásának az olvashatóságra vagyis az olvasók véleményére (Klaudy 1993, 1999). A másikban a visszafordítás módszerét használtam az explicitációs stratégiák leleplezésére, és azt vizsgáltam, hogy eltűnnek-e a célnyelvi betoldások a forrásnyelvre való visszafordításban (Klaudy 1996).

Az explicitáció-kutatáshoz való hozzájárulásnak tekinthető az átváltási műveleteknek az a tipológiája, amelyet *A fordítás elmélete és gyakorlata* című művemben kíséreltem meg felállítani. (1994). A harmadik kiadástól kezdve az egyes műveletekhez összefoglaló fordítástechnikai megjegyzéseket fűztem, amelyekben megvizsgálom az illető műveletet az explicitáció/implicitáció szempontjából is (1994a, 1997, 1997a, 1997b, 1999).

Összefoglalás

Ebben a tanulmányban részben az volt a célom, hogy általános áttekintést adjak az explicitáció fogalmának kialakulásáról és fejlődéséről, részben pedig megpróbáltam továbblépni, ha nem is az empirikus kutatásban, de az osztályozásban, és az explicitáció /implicitáció viszony vizsgálatában. Megkíséreltem felállítani egy **explicitációs tipológiát** és megvizsgáltam az átváltási műveletek és az explicitáció viszonyát. Bevezettem az ún. **aszimmetria-hipotézist**, amelynek az a lényege, az explicitáció és az implicitáció nem szimmetrikus műveletek, mivel a fordítók – ha van választási lehetőségük, - előnyben részesítik a konkretizálás, felbontás és betoldás műveletét a generalizálás, összevonás és kihagyás műveletével szemben. Ezzel az ún. **kooperációs elvet** követik, mivel minden lehetséges eszközzel megpróbálják elérni, hogy az információ eljusson a célnyelvi címzetthez.

A fenti áttekintést azért tartottam szükségesnek elvégezni, mert az explicitáció-kutatás az utóbbi időben rendkívül fellendült a fordítástudományban. Több PhD disszertáció készült és készül a témában itthon (Pápai Vilma, Győr, Balaskó Mária, Szombathely, Varga Anikó, Szombathely) és külföldön is (Luli Ishikawa, Japán, Alberto Alvares Lugris, Spanyolország, Sara Laviosa, Anglia, Maeve Olohan, Anglia). Még mindig nem valósult meg azonban az, amit Blum-Kulka 1986-os cikkében hangsúlyozott, hogy hipotézisének igazolásához nagymennyiségű empirikus kutatást kellene végezni különböző nyelvpárookra és fordítási irányokra vonatkozóan, nyelvtanulók, hivatásos és nem hivatásos fordítók körében (Blum-Kulka 1986:19).

Mindazonáltal reményekre ad jogot, hogy az említett fiatal kutatók könnyebben hozzáférhetnek számítógépes korpuszokhoz. Komoly áttörés az explicitáció-kutatásban ugyanis valószínűleg csak a korpusznyelvészeti módszereinek szélesebb körű elterjedésétől várható. A korpusznyelvészeti fordításkutatási alkalmazásról folyóiratunk első számában hosszabb tanulmány olvasható (Kohn 1999). Ennek a tanulmánynak második részét következő számunkban fogjuk közölni. Különösen John Sinclair birminghami és Mona Baker manchesteri műhelytől várhatók új eredmények. Az előbbitől a “párhuzamos korpuszok” (forrásnyelvi szöveg és célnyelvi fordítása), az utóbbitól az

“összehasonlítható korpuszok” (fordítás eredményeképp keletkezett célnyelvi szöveg és eredeti célnyelvi szöveg) vizsgálata terén.

Irodalom

Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G. and Tognini-Bonelli, E. (eds) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: John Benjamins. 233-250.

Baker, M. 1995. Corpora in Translation Studies. An Overview and Suggestions for Future Research. *Target* Vol. 7. No. 2. 223-245.

Barhudarov, L. Sz. 1975. *Jazik i perevod*. Moszkva: Mezsduarodnije otnosenijja.

Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of cohesion and coherence in translation In: House, J, Blum-Kulka, S. (eds) *Interlingual and Intercultural Communication*. Tübingen: Narr. 17-35.

Csernov, G. V. 1988. Kontyeksztno-szvobodnaja i kontyeksztno-szvjazannaja implikativnoszy i problemi perevoda. In: A. D. Sejcer (ed.) *Tyekszt i perevod*. Moszkva: Nauka. 51-63.

Englund Dimitrova, B. 1993. Semantic Change in Translation - A Cognitive Perspective. In: Gambier Y., Tömmöla, J. (eds) *Translation and Knowledge*. Turku: University of Turku. 285-297.

Englund Dimitrova, B. 1996. Omissions in consecutive interpretation: evidence of a decision component. In: *Professor Anders Sjöberg in memoriam*. Stockholm: Institute of Slavonic and Baltic Languages. Stockholm University.

Gak, V. G. 1988. Tyipologija kontyeksztualnih jazikovih preobrazovanyiji pri perevogye. In: Sveicer, A.D. (ed) *Tyekszt i perevod*. Moszkva: Nauka. 63-76.

Grice, H.P. 1975. Logic and Conversation. In: Cole, P., Morgan, J. L. (eds) *Speech acts*. New York: Academic Press. 41-58.

Hewson, L., Martin, J. 1991. *Redefining Translation. The Variational Approach*. London and New York: Routledge.

Holmes, J. 1988. The Name and Nature of Translation Studies. In: Broeck van den R. (ed.) *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi. 67-80.

Klaudy K. 1986. Az idéző mondat egység ígéről. *Magyar Nyelvőr*. 110. évf. 2. szám. 214-223.

Klaudy K. 1987. Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi értekezések* 123. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Klaudy K. 1993. Optional additions in translation. Two translations of the Yeltsin-papers. In: *Translation the vital link*. Proceedings of the XIII. FIT World Congress. Volume 2. 373-381. London:ITI.

Klaudy K. 1993a On explicitation hypothesis. In: Klaudy, K., Kohn, J. (eds) *Transférer n'est pas nécessaire... Current Issues of Translation Theory. In honour of György Radó on his 80th birthday*. Szombathely: Dániel Berzsenyi College.

Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.

Klaudy K. 1994a. (második kiadás). *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.

Klaudy K. 1996. Back Translation as a Tool for Detecting Explicitation Strategies in Translation. In: Klaudy K., Lambert, J., Sohár A. (eds) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 99-114.

Klaudy K. 1997. (harmadik bővített kiadás). *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.

Klaudy K. 1997a. (negyedik bővített és átdolgozott kiadás) Fordítás I. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.

Klaudy K. 1997b. (negyedik bővített és átdolgozott kiadás) Fordítás II. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába..* Budapest: Scholastica.

Klaudy K. 1998. Explicitation In: Baker, M. (ed.) *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 80-85.

Klaudy K. 1999. (ötödik bővített és átdolgozott kiadás) *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.

Klaudy K. 1999. (ötödik bővített és átdolgozott kiadás) *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.

Kohn J. 1999. Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordítás oktatásában. I. rész. *Fordítástudomány* 1. évf.1.szám. 67-79.

Komisszarov, V. N. 1969. Ekiplicirovaniye kak problema perevoda. *Problemi prikladnoj lingvisztiki*. Moszkva: TDVK.

Krings, H. 1986. *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Kuharenko, V. A. 1988. Ekszplikacija szogyerzsanyija tyeksztá v processze perevoda. In: A. D. Svejcer (ed.) *Tyekst i perevod*. Moszkva: Nauka. 40-51.

Lörschner, W. 1991. Thinking-Aloud as a Method for Collecting Data on Translation Processes. In: Tirkkonen-Condit, S. (ed.) *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies*. Tübingen: Gunter Narr. 67-77.

Papp F. 1984. The Russian of Hungarian people whose Russian is first-rate. In: Papp F (ed.) *Contrastive Studies Hungarian-Russian*. Bp: Akadémiai Kiadó. 127-139.

Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.

Seguinot, C. 1985. Translating implicitation. *Meta* 30. 295-298.

Seguinot, C. 1988. Pragmatics and the Explication Hypothesis. *TTR Traduction, Terminologie, Rédaction* vol 1. no. 2. 106-114.

Schjoldager, A. 1995 An Exploratory Study of Translational Norms in Simultaneous Interpreting: Methodological reflections. In: Jansen, P. (ed.) *Selected Papers of the CERA Research Seminars in Translation Studies 1992-1993*. Leuven: Katholieke Universiteit. 227-245.

Shuttleworth, M., Cowie, M. 1997. *Dictionary of Translation Studies*. Manchester: St.Jerome.

Toury, G. 1991. Experimentation in Translation Studies: Achievements, Prospects and Some Pitfalls. In: Tirkkonen-Condit, S. (ed.) *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies*. Tübingen: Gunter Narr. 45-66.

Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies - and beyond*. Amsterdam: Benjamins.

Vehmas-Lehto, I. 1989. *Quasi-Correctness. A critical study of Finnish translations of Russian Journalistic texts*. Helsinki: Neuvostoliitto Instituutti.

Vaszeva, I. 1980. *Teoria i praktika perevoda*. Sophia: Nauka i isskustvo.

Vinay, J. P., Darbelnet, J. 1958. *Stilistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier.

Vinay, J. P., Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English*.

translated by J. Sager. Amsterdam: Benjamins.